

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ № 1

Հայկական ՍՍՌ ժողովուրդների կից Պետական ձեռագրատուն
(Մատենագրարան). Երևան, 1941 թ., էջ 249: Գինը 20 ռ.:

Հայկական ՍՍՌ ժողովուրդներին կից Պետական ձեռագրատունը (Մատենագրարանը), հետևելով գիտական հիմնարկների մեջ ընդունված կարգին, հրատարակել է իր անդրանիկ «Գիտական նյութերի ժողովածու» № 1-ը, պրոֆ. Գ. Աբովի խմբագրությամբ: Մատենագրարանի վարչության այդ քայլն արժանի է ամեն խրախուսանքի և շնորհակալության, որովհետև նրանով հիմք է դրվում Պետական ձեռագրատան (Մատենագրարանի) անբավ հարստությունները լայն գիտական աշխարհին մատչելի դարձնելու գործին, մի խնդիր, որ շատ կարևոր նշանակություն ունի մեր կուլտուրայի պատմության ուսումնասիրության համար և իրոք մտնում է Պետական ձեռագրատան (Մատենագրարանի) վարչության և գիտական աշխատողների անմիջական պարտականությունների մեջ:

Մեր առաջ դրված բավական ստվար հատորը պարունակում է մի շարք ուսումնասիրություններ և տեքստեր: Առաջին ուսումնասիրությունը պատկանում է պրոֆ. Ս. Հայրապետյանի գրչին և կրում է «Անանիա Շիրակացու կյանքն ու գործունեությունը» վերնագիրը. սա Ս. Հայրապետյանի գիտերտացիայի մի հատվածն է, որ կարգացվել է Մատենագրարանի 1940 թ. հոկտեմբերի գիտական սեսիայում: Ս. Հայրապետյանն իր հոդվածում աշխատում է պարզել Անանիա Շիրակացու կյանքի ու գործունեության հետ կապված մի քանի խնդիրներ—էրբ և օրտեղ է ծնվել Շիրակացին, թե՛ կրթություն է ստացել և օրտեղ, թե՛ գործունեություն է ունեցել և թե՛ չպիտի միջավայրում է գործել, թե՛ հալածանքներ է կրել, ինչու համար և այլն: Ս. Հայրապետյանը դալիս է այն եզրակացության, որ Անանիա Շիրակացին ծնվել է «Անի բերդի մերձակա համանուն Անի գյուղում» շուրջ 632—637 տարեթվերի միջև: Նրա այս հաշվի գլխավոր կովանը Սամվել Անեցու վկայությունն է (էջ 85), որի համաձայն հայոց ՉԺԲ (=712) թվին դեռ կենդանի էր Անանիա Շիրակացին, ուրեմն և նա չէր կարող ծնված լինել 7-րդ դարի սկզբին, ինչպես կարծում է Գ. Պատկանյանը: Սակայն ինչպես Ս. Հայրապետյանի բերած հաշիվները, այնպես և առհասարակ Շիրակացու կյանքի ու գործունեության վերաբերյալ տարեթվերը հաստատուն չեն և առիթ են տալիս բազմաթիվ առարկությունների: Այսպես՝ երբեք չի կարելի ճիշտ համարել Սամվել Անեցու հաշիվները և նրա տված թվերի հիման վրա եզրակացություններ հանել: Օրինակ՝ Անե-

ցին (էջ 79) Կոմիտասի կաթողիկոսութիւնը գնում է 630 թվին, մինչդեռ Կոմիտասը 628 թվին արդեն վախճանված էր: Վրաց բաժանումը գնում է (էջ 75) 587 թվին, այնինչ այդ բաժանումը եղել է առնվազն 20—22 տարի հետո: Ներսէս Բ-ի կաթողիկոսութիւնը (էջ 73) գնում է 527 թվականին, այսինքն՝ իրականից 20 տարով առաջ: Արշակունյաց թագավորութեան բարձումը, որ տեղի է ունեցել 428 թվին, Անեցին (էջ 70) գնում է 481-ին: Քաղկեդոնի 451-ի հայտնի տիեզերական ժողովը գրվում է 473-ին, Ղևոնդյանց նահատակութիւնը՝ 480-ին, Հաղկերտի թագավորութեան սկիզբը՝ 466-ին (էջ 71) և այլն և այլն, այսինքն՝ նրա զրած թվականների մեջ առնվազն 20—25 տարով սխալ կա: Նույնիսկ Նիկիայի 325 թվի տիեզերական ժողովը գրվում է 331 թվին, իսկ Կ. Պոլսինը՝ 381-ի փոխարեն 396-ին: Կարծում ենք՝ այսքանը բավական է ցույց տալու համար, որ Սամվել Անեցու զրած թվականները մեծ մասամբ սխալ են և ոչ մի դիտական եզրակացութեան համար հիմք ծառայել չեն կարող: Այնուհետև, եթե ճիշտ համարենք ձեռագրից Ս. Հայրապետյանի հանած այն վկայութիւնը, թե Անանիա Շիրակացին 11 տարով բացակայութեանից հետո ուսմամբ ձոխացած 668 թվականին է վերադարձել Հայաստան, այդ դեպքում Անաստաս կաթողիկոսը չէր կարող նրան որևէ հանձնարարութիւն անել տոմարի նորոգութեան վերաբերյալ, որովհետև Անաստասը կաթողիկոս է եղել 661—667 թվերին և մեռել է Շիրակացու հայրենիք վերադառնալուց առաջ: Սակայն այստեղ կանգ ենք առնում, որովհետև այս ձևով շարունակելը մեզ շատ հեռու կտաներ և մեր հոգվածը դուրս կգար համառոտ գրախոսութեան սահմաններից: Մեր նպատակն էր մատնանշել, թե ինչպիսի մեծ գզուշութիւն և աշարջութիւն է հարկավոր, երբ պետք է լինում մեր մատենագիրների մեջ բերած թվականները ճշտել և նրանց հիման վրա եզրակացութիւններ անել: Այսքանով բավականանալով Ս. Հայրապետյանի հոգվածի մասին՝ հիշատակենք միայն նաև, որ էջ 5-ում բողոքովին անտեղի է հիշված Սեդեոսի անունը, որն իր Պատմութիւնը վերջացնում է 661 թվականով և ուրեմն չէր կարող այդ թվականից հետո կատարված տոմարի նորոգութեան մասին որևէ բան գրել, ինչպես և Սեդեոսի մեջ առհասարակ չի հիշատակվում Անանիա Շիրակացին: Նույն էջի վրա պարզ գրչասխալ պետք է համարել անշուշտ Գոհգոռ Գանձակեցի—Կիրակոս Գանձակեցու փոխարեն: Արդյոք նույնպիսի պարզ գրչասխալ է նաև բազմաթիվ անգամներ կրկնվող Տիվքիկոսը, սովորական և ճիշտ Տիվքիկոսի (Տյուքիկոսի) փոխարեն:

Հոգվածի վերջում գրված Անանիա Շիրակացու աշխատութիւնների ցանկում պետք էր նշանակել, թե որ աշխատութիւնը երբ, որտեղ և ում կողմից է հրատարակված:

Երկրորդ հոգվածը գրել է պրոֆ. Լ. Սեմյոնովը՝ «Հայկական տոմարի մի քանի հարցերի մասին»: Այս շահեկան հոգվածը գալիս է այն եզրակացութեան, որ 1) հայերը հին և միջին դարերում պահպանել են իրենց նազույն, արեգակնային տիպի տոմարը՝ առանց համարյա թե որևէ փոփոխութեան՝ մինչև 14-րդ դարի առաջին քառորդը: 2) Քրիստոնեութեան մուտք գործելուց հետո էլ այդ տոմարն անփոփոխ է մնացել և գործ է ածվել որպես քաղաքացիական տոմար, իսկ եկեղեցական կարիքների համար ընդունվել և գործ է ածվել հուլյան տոմարը: 3) Այս տոմարից հայերը

հրատարակել են 1317 թվականին (Աղանայի ժողովում): 4) Հայկական արեգակնային տոմարի աստղադասարանը կայացել է 428 թվականի օգոստոսի 11-ին. նման տիպի տոմար հայերն սկսել են գործածել 5-րդ դարի կեսից մեր թվականութունից առաջ: 5) Հայկական դարապլուխն ընդունելով թվականը պիտի համարել 584 թ., իսկ դարադլիսի առաջին տարին՝ 553-րդը, ընդունված 552-ի փոխարեն:

Շատ ցանկալի կլիներ, որ պրոֆ. Լ. Սեմյոնովը ավելի հիմնովին ուսումնասիրեր հայկական տոմարը, օգտագործելով նաև F. K. Ginzels-ի Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie, Leipzig (1906, 1911 և հետո լույս տեսած) եռահատոր աշխատության 3-րդ հատորի հայկական ժամանակագրության վերաբերյալ գլուխը համապատասխան ցանկերի հետ միասին, և տար մի համառոտ ուղեցույց հայկական տոմարի և նրա հետ կապված հաշիվների մասին: Դրանով նա մեծ ծառայություն կմատուցեր հայոց գրականությամբ ու պատմությամբ զբաղվող բոլոր գիտնականներին, որոնց համար դանաղան պատճառներով անմատչելի ու անհասանելի են ինչպես Ginzels-ի վերոհիշյալ գիրքը, այնպես նաև Դյուլոբրեի ավելի հին Recherches sur la chronologie Arménienne, Paris, 1859 աշխատությունը, որոնք մասամբ և հնացած են, ո՛րչին կարող աչքի առաջ ունենալ նորագույն փաստերն ու տվյալները հայկական ժամանակագրության մասին:

Գիտական արժեքավորության, հետևությունների զգուշավորության և բերած փաստերի աստիճանականության ու անառարկելիության տեսակետից շատ նպաստավոր տվյալներով լինում է գործում Ի. Աբուլյաճեի «Քարթլիս Յխովրեբայի կամ Վրաց պատմության հին հայերեն թարգմանությունը» վերնագիրը կրող հոդվածը: Ի. Աբուլյաճեն, մանրամասն ուսումնասիրելով «Վրաց պատմության» հայերեն թարգմանության ձևագրերի, ինչպես նաև հայկական ու վրացական խմբագրությունների և նրանց առնչության հարցերը՝ գալիս է հետևյալ եզրակացություններին. 1) Կա միայն 4 հայերեն ձևագիր, որոնք անհրաժեշտ են «Վրաց պատմության» հայկական ընդգիրը վերականգնելու համար: 2) Ամենահին ձևագիրը, որ գրված է համարվում 13-րդ դարի վերջին, լիովին չի պահպանում սկզբնագիրը: 3) «Քարթլիս Յխովրեբայի» հին հայերեն խմբագրությունը թարգմանված է վրացերենից: Թարգմանությունը համառոտ է, ունի և հավելվածներ. թե մեկը և թե մյուսը կատարված են որոշ նկատառումներով: 4) Թարգմանիչը հայ է, դավանանքով՝ միաբնակ, և Դավիթ Շինողի կրտսեր ժամանակակից: Թարգմանությունը կատարված պիտի լինի 12-րդ դարի երկրորդ կեսում: 5) «Քարթլիս Յխովրեբայի» հայերեն թարգմանությունն օժանդակում է մեզ որոշ դադափար կազմելու «Քարթլիս Յխովրեբայի» մեր ձեռքը չհասած հին վրացերեն առաջին խմբագրության կազմության մասին: 6) «Քարթլիս Յխովրեբայի» հայերեն հին թարգմանությունն օժանդակում է մեզ ճշգրիտ սահմանելու վրացերեն տեքստի՝ հնում հազվագյուտ գործածություն ունեցող բառերի իմաստը: Իր հերթին՝ վրացերեն տեքստի օգնությամբ հայերեն թարգմանության մեջ վերականգնվում են որոշ բառերի ճիշտ ձևերն ու իսկական իմաստը:

Դժբախտարար այս կարևոր հոդվածի մեջ (էջ 35, 1-ին սյունակ, տող 30—34) սպրզել է, արդյոք սրբագրիչները՝ հանցանքով, մի ակնհայանի

սխալ. «ակադ. Ջավախիշվիլին, հակառակ Թ. Ժորգանիայի, Յ. Աբուլաձեի և ուրիշների, որոնք այս թարգմանությունը 12-րդ դարին են վերագրում, Բրոսեի և այլ գիտնականների նման կարծում է, որ թարգմանությունը 12-րդ դարի գործ պիտի լինի» (ընդգծումս իմս է: Տ.-Մ.): էջ 32 ծան. մեջ մոռացված է մատնանշել վկայություն կոչված «Հանդես ամսօրյա»-յի համապատասխան էջը.

Հեռույալ հոդվածում Աշ. Աբրահամյանը դնում է «Նախամերոպյան հայկական գրականության հարցը» և մանրամասն քննելով թերևս և դեռ կարծիքները՝ գալիս է այն եղրակացություն, որ այդպիսի դիրք է զբաղեցրել ինքնուրույն անպայման եղել է Հայաստանում Ե. դարից դեռ շատ առաջ. բայց այդ գրականությունը թաղվել է մեհյանների ավերակների տակ՝ զոհ դառնալով քրիստոնեության մոլեռանդության: Այս կարծիքը նոր չէ, այն արծարծել են շատ գիտնականներ, բայց լսողիքը մնացել է վիճելի, որովհետև մինչև այժմ ոչ մի փաստական տվյալ չի գտնվել, որ անառարկելի դեբակչություն տար այս կամ այն կողմին: Վեճը տեղի է ունեցել, այդպիսով, ավելի կամ պակաս հավանական ենթադրությունների շարքը, որոնց ապացուցական ուժը, կարելի է ասել, հավասար է միմյանց: Աշ. Աբրահամյանի ներկա հոդվածն էս մեղ այդ մակարդակից չի հեռացնում և ավելի բարձր աստիճանի չի հասցնում: Նկատվում է միայն երիտասարդ գիտնականին շատուկ համարձակություն, որ եղած խախուտ հիմքերով «համարձակ պնդումներ» է անում այնտեղ, որտեղ Մառի նման գիտնականը կարողանում է միայն ասել՝ „Повидимому, на этом же языке составлялись документы и велась переписка, словом была письменность. Возможно также, что им пользовались не только в устных беседах и толкованиях, но и в письменных памятниках, что он был литературным языком еще в языческой Армении. Но утверждать это пока еще нельзя“. (ընդգծումներն իմս են: Տ.-Մ.): Իսկ այդպիսի նախամերոպյան, թեկուզ քրիստոնեական, գրականության այբուբենի մասին Մառը նույն գգուշավորությամբ ասում է՝ „Алфавитом они могли пользоваться хотя бы иноземным“ (Н. Марр, Грамматика древнеармянского языка, СПб, 1903, стр. XXVIII—XXIX): Թերևս կարծիքով՝ այս խնդրի մասին, գիտության ներկա տվյալներից ելնելով, ավելի բան ասել, քան ասել է Մառը, հնարավոր չէ:

Հետևյալ հոդվածներն են՝ Туманян, Т. Г. „О таблице полигональных чисел А. Ширакаци“ ուսերեն լեզվով, Հ. Աբրահամյանի «Թղթի գործարան Հայաստանում» հետաքրքրական ուսումնասիրությունը Երևանի ծաղկազարդ Իսահակ եպիսկոպոսի պաշտոնական դրուսյուններով, պրոֆ. Սեմյանովի «Ձեռագրական հին տեղեկություններ արկտիկայի մասին» Հովհաննես Երզնկացու մի շատ ուշագրավ հատվածով, Վ. Համագասպյանի «Մոնղոլների կողմից Անիի գրավման տարեթվի ճշտումը», որի մեջ Համագասպյանն ապացուցում է, որ Անիի գրավման տարեթիվը չպետք է համարել, Չամչյանին և ուրիշներին հետևելով, 1239-ը, այլ 1236-ը, որի համար, բացի այլ տպացույցներից, բերվում է հակառակական վկայություն Գետական մատենադարանի № 8100 ձեռագրից:

«Գիտական նյութերի ժողովածու»-ի այս մասը փակվում է Վ. Ստեփանյանի «Հայաստանի և նրա մերձակայքի երկրաշարժների վերաբերյալ

պատմական նյութերը Մատենադարանում» հոգւածով, որը չունենալով լրիվ լինելու հավակնութիւն, մի ամփոփ դադափար է տալիս, թե Մատենադարանում երկրաշարժի վերաբերյալ ինչպիսի անսպառ փաստեր կան, որոնք պետք է ուսումնասիրվեն եւ օգտագործվեն «մեր անտիսեյսմիկ շինարարութեան բյուրոյի պրակտիկ աշխատանքների ընթացքում»:

«Գիտական նյութերի ժողովածու»-ի երկրորդ մասը կրում է «Տեքստեր» ընդհանուր վերնագիրը, թեեւ այստեղ էլ տեքստերից առաջ կան ներածական համառոտ ուսումնասիրութիւններ և առաջաբաններ: Այդ տեքստերը վերցված են գիտութեան զանազան ճյուղերից եւ բոլորն էլ հետաքրքրական են իրենց տեսակետով: Այս մասում գետեղված նյութերը հետևյալներն են. 1) Աշխեն Հարաբյուեյան, «Դեղագրեր». 2) Աշ. Աբրահամյան, «Մարտիրոս դի Առաքելի ժամանակագրութիւնը. 3) Քյալուբ Արաբիճի «Պատմութիւն թահմազ զուլու» աշխատութիւնը, որ տաճկերենից թարգմանել է Մ. Խորխոռուհի. 4) Պրոֆ. Լ. Սեմյոնով, «Աստղաբաշխական բնութի քաղվածքներ հայ պատմադիրներից», որտեղ բերված են հին հայերեն տեքստերը՝ դիմացը դնելով համապատասխան ուսերեն թարգմանութիւնը: Հոգւածի վերջում գրված է մի ամփոփիչ աղյուսակ հիշատակված աստղաբաշխական երևութիւնների վերաբերյալ: Այս հոգւածի մասին մի երկու խոսք ստորեւ: 5) Լ. Խաչիկյան, «Յաղագս տարեմախի ի Վանական վարդապետէ ասացեալ». 6) Աս. Մնացականյան, «Գիտողութիւններ հին տաղարաններում կատարված մի շարք աղավաղումների մասին». որի տեղը ավելի շուտ ժողովածուի 1-ին մասն էր: Գիտողութիւններին կցված են մի շարք անտիպ բանաստեղծութիւններ ու վարիանտներ (Թլկուրանցու, Արտամետացու, Սայաթ-Նովայի), որոնք վերջանում են «Առյուծ և էջ» առակով: 7) Հար. Աբրահամյան, Նյութեր Արովյանի մասին. 8) Հար. Աբրահամյան, Նալբանդյանին վերաբերող արխիվային վավերագրեր, որոնք մինչև այժմ տպված չեն եղել:

Այս նյութերից պրոֆ. Սեմյոնովի «Աստղաբաշխական բնութի քաղվածքներ»-ի մասին պետք է ասել հետևյալը. նախ՝ ինչպես երևում է, այդ քաղվածքները լրիվ չեն. նկատի առնված եւ այդ ուղղութիւնով ուսումնասիրված չեն բոլոր մատենագիրները. օրինակ՝ մեջ բերված չէ Հովհաննես կաթողիկոսի հիշատակած արևի խավարման դեպքը (Հովհ. կաթողիկոս Դրասխանակերտցի, Պատմութիւն Հայոց, Մոսկվա, 1853, էջ 181). «Եւ իբրև խաւար գիշերին ի բաց եղեալ և լոյս առաւօտին ծագեցաւ, յանկարծակի յական թօթափել դարձեալ խաւար գիշերային դմօք արկաւ. ընդ որս և առհասարակ սքանչացեալ մեր՝ տեսաք, զի խաւարեալ էր արեգակն յառաւօտին պահու»: Պրոֆ. Սեմյոնովը, որ ինքն էլ հետո նկատել է այս մի բացը, պետք է այս ուղղութեամբ քրքրի մեր բոլոր պատմագիրները՝ բոլոր հիշատակութիւնները երևան բերելու համար:

Երկրորդ՝ քանի որ այս հիշատակութիւնները մեծ կարևորութիւն են ներկայացնում որոշ պատմական դեպքերի ժամանակագրութիւնը որոշելու համար, պրոֆ. Սեմյոնովը մեծ ծառայութիւն մատուցած կլիներ, եթե ճշտեր աստղաբաշխական այդ դեպքերի իսկական տարեթիւերը, որովհետև, ինչպես վերևում Սամվել Անեցու օրինակից տեսանք, չի կարելի մեր հին պատմագիրների տված թվականներն առանց այլևայլութեան ճիշտ ընդունել և նրանց վրա գիտական կառուցումներ կատարել:

թուղիկություն տարիները (661—697) պետք է կարգալ (661—667) և այլն և այլն:

Նկատվում են զանազան հոգվածներում նաև կրկնություններ և փքուն ոճ, որոնցից անհրաժեշտ է խուսափել դիտական բովանդակություն ունեցող հոգվածներում:

Վերջացնելով այս համառոտ դրախոսականը՝ չենք կարող չարտահայտել մեր ջերմ ցանկությունը, որ Պետական ձեռագրատան (Մատենադարանի) վարչությունը հաջողվի տարեկան գոնե մեկ այսպիսի ժողովածու հրատարակել ավելի բնորոշ ու ավելի ճոխ բովանդակությամբ, դլխավոր շեշտը դնելով ձեռագրատան բաղմաթիվ չափազանց արժեքավոր մանր տեքստերի հրատարակության վրա: Միաժամանակ անհրաժեշտ է ավելի մեծ ուշադրություն նվիրել ժողովածուի տիխնիկական խմբագրությանը և բարեխիղճ սրբագրությանը:

Ե. Տ.-Մինասյան